

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

УДК 81'25'37'42+811.111+811.124+811.134.2+811.14'03+811.161.2+811.162.1

Фраземіка як маркер української культури (фрагмент аналізу на матеріалі оригінальних і перекладних творів художньої літератури)

*У статті розглянуто проблему виявлення та опису національно маркованих сем у семантичній структурі українських фразем. Для аналізу був залучений матеріал, дібраний з українських оригінальних і перекладних текстів, а також з англійських, іспанських, німецьких і польських перекладів Євангелія. Проаналізовано в контрастивному аспекті текстуальні умови виникнення в українській мові звороту **вдовина лепта** та відповідників цієї одиниці в англійській, іспанській, німецькій і польській лінгвокультурах. Окреслено міфологічну основу виникнення в українській мові фразем із компонентом-соматизмом **кров**. Констатовано, що фразема **вдовина лепта** належить до біблійного шару культури, предметного коду, створена за допомогою метафоризації образу, а фраземи з компонентом **кров** співвіднесені з міфологічним шаром культури, соматичним кодом і виникли внаслідок метонімізації.*

***Ключові слова:** фразеологія, фраземіка, фразеографія, українська мова, переклад, Біблія, етимологія, семантика, сема, національна маркованість, світогляд, міфологія, культура, метафора, метонімія.*

1.0. Національна культура знаходить свій вияв у вербальних (фольклор, художня література, релігійні, політичні й філософські тексти тощо) і невербальних (музика, живопис, декоративно-ужиткове мистецтво, архітектура, танці, вірування, обрядодії, тип організації держави, керування, родини й т. ін.) формах, кожна з яких виконує особливу місію в різних галузях реалізації суспільства. Жодну зі згаданих форм не можна абсолютизувати на шкалі аксіологічної вартості, оскільки тільки в сукупності вони й утворюють такий феномен як національна культура. Проте в усіх цих формах тільки мова виконує трансмісійну роль, без якої існування творця (суспільства), творів і традиції як усвідомленого та живого явища просто неможливе. Форми культури без живої мови їхнього творця потребують особливого тлумачення (або вони часто й не поясненні) у системі цінностей, у цьому плані їх можна розглядати як інтерсуб'єктивні речі або явища, що позбавлені свого природного середовища існування та відповідно не залежать від суб'єкта, який уже зійшов з історичної арени. Отже, мова – єдиний витвір етносу, який пронизує всі форми культури.

В умовах втрати національної мови, наприклад у колонізованих народів, культуру може обслуговувати й творити мова колонізатора, утім через це доведеться говорити про якісно інший тип культури, що хоч і пов'язаний з місцевою традицією, але вже виводить на яв новий образ існування народу та його творчості. У колонізованих народів маркери національної культури маргіналізовані, оскільки без використання автохтонної мови вони позбавлені можливості не лише відбиватися в унікальних вербальних формах, а й конструювати нове уявлення про реальність відповідно до народного світогляду, який творить мову та водночас сам залежить від її структур (як показала школа Е. Сепфіра – Б. Ворфа). Пояснення національної культури за допомогою чужої мови – це лише наближення до цієї культури, тому будь-який переклад можна вважати тільки іноземною інтерпретацією неавтохтонної культури, одним із багатьох можливих суб'єктивних сприймань об'єктивної культурної цілісності. Звичайно, це не означає, що мовні засоби перекладу позбавлені цінності для лінгвістичного аналізу, навпаки, саме в перекладному тексті під час характеристики внутрішньої та зовнішньої форм відтворення оригіналу можна побачити найпомітніші культурні маркери двох національних культур, репрезентованих мовами оригіналу та перекладу.

Як відомо з численних досліджень [9: 238–239], у семантичній системі мови фраземіка посідає особливе місце, оскільки всі фраземні одиниці (далі – ФО) мають у своїй семантиці конотативні семи (щоправда, неоднакової міри вираження), а лексеми здебільшого стилістично нейтральні. Тому маркери національної культури у фраземіці набувають особливих характеристик – конотативних, найбільше детермінованих емоційною сферою народу, пов'язаних із чуттями, відчуттями, віруваннями й стереотипами сприйняття, ніж із раціональним і науковим освоєнням світу. Це дозволяє розглядати ФО, серед іншого, і в кроскультурній, культурологічній, етнологічній, етнолінгвістичній площинах.

Фраземіка формувалася впродовж тривалого часу й залежала від умов життя етносу. І навіть у близькоспоріднених мовах фраземний фонд не може бути ідентичним, усупереч схожим умовам існування національних культур. На думку Л. Г. Скрипник, фраземний «склад української мови, як і лексичний, має кілька генетичних груп: 1) питома українські фразеологічні одиниці; 2) запозичені фразеологічні одиниці; 3) фразеологічні кальки й напівкальки» [7: 149]. Схожу класифікацію української фраземіки пропонує Ф. П. Медведєв. Дослідник виокремлює: 1) ФО, творцем яких був український народ; 2) загальнослов'янські фраземи (до них лінгвіст зараховував і звороти біблійного походження); 3) давньоруську фраземіку (відповідно до сучасної термінології цей кластер доречно було б називати східнослов'янським) [6: 10–11]. Я. О. Спринчак виокремлював серед українських ФО три генетичні групи. До першої згідно з твердженням дослід-

ника належать спільнослов'янські фраземи, до другої – східнослов'янські, до третьої – властиві окремим східнослов'янським мовам [8: 33–38]. У цих класифікаційних схемах можна виявити певні суперечності, на яких ми детально не зупинятимемося, оскільки це не входить до нашого безпосереднього завдання – виявлення маркерів української національної культури у фраземіці. Серед дослідників немає одностайності в поглядах на критерії належності багатьох ФО до названих груп і між ними дуже часто складно провести межі. Власне, напевно, можна говорити про ядро та периферію цих класифікацій, адже немає вагомих підстав, щоб узагалі заперечити подану диференціацію. До ядра належить опозиція *власне українська фраземіка – запозичені ФО*, а ось стратифікація зворотів іншомовного походження потребує розширених теоретичних і практичних пошуків. Аналіз відбиття шарів та кодів культури у фраземіці дасть можливість по-новому інтерпретувати генетичну стратифікацію цього сегмента мовної структури. Зрозуміло, що для побудови далекосяжних висновків про роль і місце всіх (або багатьох) національно маркованих ФО у генетичній класифікації української фраземіки, їхню співвіднесеність із шарами й кодами культури, потрібно спиратися на аналіз великих груп зворотів, об'єднаних спільною семантикою. У цій статті на прикладі розгляду невеликої кількості фразем запропонуємо можливий спосіб створення історичних, лінгвокультурологічних і перекладознавчого коментарів, на базі яких можна визначити ступінь національної маркованості фраземіки. Такий підхід у майбутньому можна буде реалізувати під час створення «Історичного й культурологічного словника українських фразем».

1.1. ФО з компонентами-бібліїзмами в системі української культури. Навряд чи виправдано зараховувати бібліїзми до загальнослов'янських фразем (за класифікацією Ф. П. Медведєва), оскільки за своїм походженням це кальковані (або напівкальковані) одиниці, тобто створені за грецькими й латинськими зразками. Якщо взяти до уваги, що в національних слов'янських традиціях закріпилися нетотожні канони Святого Письма (у католиків і протестантів на основі Вульгати, а в церковнослов'янській традиції православних і греко-католиків – на базі Септуагінти) та ще й з різними традиціями перекладу національними мовами, то причина незбігу зовнішніх і внутрішніх форм біблійних фразем у слов'янських мовах стає цілком зрозумілою. Наприклад, ФО *лєпта вдовиці* 'порівняно невеликий, посильний вклад у що-небудь спільне' (СФУМ: 332) в українській мові виникла на базі церковнослов'янської традиції, яка перейняла грецьку номінацію *λεπτόν* для позначення дрібної римської (ФБ: 1408) (за іншими джерелами – єврейської або грецької (Брокгауз; ЕСУМ III: 224) монети (вислів походить від описаного в Євангеліях від Марка та Луки сюжету про вбогу вдовину пожертву на храм).

У польському перекладі Євангелія (Біблія тисячоліття) у відповідній частині тексту для позначення цієї монети використано одиницю *grosz*, що, безперечно, більше прив'язує образність євангельського тексту до польської мовної картини світу, ніж в українському перекладі І. Огієнка. Пор.: Мк. 12: 41–44.

Переклад І. Огієнка	Biblia Tysiąclecia
<p data-bbox="284 593 534 631">Вдовіна лепта</p> <p data-bbox="188 678 802 842"><i>І сів Він навпроти скарбниці, і дививсь, як народ мідякі до скарбниці вкидає. І багато заможних укидали багато.</i></p> <p data-bbox="188 853 802 1234"><i>І підійшла одна вбога вдовиця, і поклала дві лєпті, цебто грїш. І покликав Він учнів Своїх та й промовив до них: «Поправді кажу вам, що ця вбога вдовиця поклала найбільше за всіх, хто клав у скарбницю. Бо всі клали від лишка свого, а вона поклала з убогства свого все, що мала, свій прожиток увесь...».</i></p>	<p data-bbox="1054 571 1270 609">Grosz wdowi</p> <p data-bbox="826 656 1406 1294"><i>Potem usiadł naprzeciw skarboxy i przypatrywał się, jak tłum wrzucił drobne pieniądze do skarboxy. Wielu bogatych wrzuciło wiele. Przyszła też jedna uboga wdowa i wrzuciła dwa pieniądze, czyli jeden grosz. Wtedy przywołał swoich uczniów i rzekł do nich: «Zaprawdę, powiadam wam: Ta uboga wdowa wrzuciła najwięcej ze wszystkich, którzy kładli do skarboxy. Wszyscy bowiem wrzucali z tego, co im zbywało; ona zaś ze swego niedostatku wrzuciła wszystko, co miała, całe swe utrzymanie».</i></p>

У перекладі І. Огієнка до лексеми *лепта* подано коментар «найдрібніша мідяна монета в Палестині звалася по-грецькому *λεπτόν* лєпта». Польський переклад одиницю *grosz* супроводить поясненням «римський квадранс дорівнював чверті аса» (польськ. *Rzymski quadrans równa się czwartej asa*)(БК). У першому в історії нової української літературної мови перекладі Євангелія П.С. Морачевського (1861, виданий 1907) сюжет з *лептою* відтворено так: «*І сівши Ісус супротив скарбниці храмової, дививсь, як народ клав гроші в скарбницю. Многі заможні клали багато. І прийшла одна убога вдова і положила дві лепти, чи-то кодрант. І підізвавши учеників Своїх, сказав їм: истинно кажу вам, що ся вдовиця убога положила більш усіх, що клали у скарбницю: Бо всі з лишку свого клали, а вона зі злиднів своїх усе, що тільки мала, положила, увесь прожиток свій*». Коментар до найменування реалії у виданні пояснює, що «кодрант – один грїш, чи півкопійки» (ЄМ: 38). У перекладі патріарха Філарета, здійсненому з російського синодального видання, ця частина тексту загалом повторює підхід П.С. Морачевського: «*І сів Ісус навпроти скарбниці і спостерігав, як*

народ кладе гроші в скарбницю. Чимало заможних клали багато. Прийшла одна **вбога вдова і поклала дві лепти, тобто кодрант**. Покликавши учеників Своїх, Ісус сказав їм: *істинно кажу вам, що ця вбога вдова поклала більше за всіх, хто клав у скарбницю, бо всі клали з достатку свого, а вона із злиднів своїх поклала все, що мала, весь прожиток свій*» (ФБ: 1139). Пояснення реалії *кодрант* у Біблії в перекладі патріарха Філарета подано аж наприкінці видання в розділі «Грошові одиниці в Новому Завіті». Привертає увагу, що в перекладах П.С. Морачевського та патріарха Філарета лат. *quadrans* передано як *кодрант* за церковнослов'янською традицією, яка, своєю чергою, спирається на грецьк. *кодράντης* – адаптацію латинської назви на грецькому ґрунті (у Септуагінті засвідчено: *καὶ ἔλθοῦσα μία χίρα πτωχῆ ἔβαλεν λεπτὰ δύο, ὃ ἐστὶν κοδράντης*). Не виходить за межі цієї традиції й переклад І. Хоменка (1963): *І ось прийшла одна вбога вдовиця і вкинула дві лепти, тобто кодрант* (БХ).

Вульгата цю частину тексту подає так: *Et cum venisset una vidua pauper, misit duo minuta, quod est quadrans* (БК.Кодράντης). Біблія короля Якова відтворює розгляданий латинський текст, максимально наближаючи його до англійської картини світу: *And there came a certain poor widow, and she threw in two mites, which make a farthing* (БКЯ: 587) (укр. *І прийшла одна бідна вдова, і поклала два міми, що становить фартинг*). Монету *mit* (англ. *mit*) карбували впродовж XIII–XVII ст. на південних землях Нідерландів, у герцогстві Брабант, у графстві Фландрія, в Англії. 1 міт становив ½ фартинга, або ¼ пенні (Hending). *Farthing* (укр. *фартинг*) – дрібна британська монета вартістю ¼ пені. Фартинг почали карбувати в XIII ст., з обігу монета вийшла 1971 р. (НС: 125), на письмі її позначали *gua* (від латинського *quadrans*).

Стратегію доместикації обрано в перекладах Пересопницького Євангелія (1556–1561) та Біблії П. Куліша, І. Нечуя-Левицького і І. Пулюя (1903).

Пересопницьке Євангеліє. Євангеліє від Марка	Євангеліє в перекладі П. Куліша, І. Нечуя-Левицького та І. Пулюя
<p><i>и съдѣль іс на против'ко с'кар'бницѣ цр'кв'нои. и смориль яко народъ мѣчетъ пѣнезѣ до скарбницѣ. А многѣи которѣи богаты(и) // оумѣтовали много. А пришо(д)ши едина оубогаа вдова. И оувръгла два пѣнезѣ. иже зове(т)са кодран(т)*. квар'тникъ. И призваши оученикы свои рекль имъ. за правды</i></p>	<p><i>І сівши Ісус навпроти скарбони, дививсь, як народ кидає гроші в скарбону.</i> <i>І многі заможні кидали по багато.</i> <i>І прийшовши одна вдовиця вбога, вкинула дві лепти, чи то шеляг.</i> <i>І прикликавши учеників своїх,</i></p>

<p>вамь повѣдаю. Иже таа оубогаа вдова болше є(ст) оувергъла нижли тьи всѣ которыи то метали. а она з недостаткоу своего в'се ш'то имгъла оувергъла. в'сю маєтность свою (ПЄ: 231).</p>	<p>рече їм: Истино глаголю вам: Що вдовиця ся вбога більш усіх укинула, що кидали в скарбону. Усі бо з достатку свого кидали, ся ж з недостатку свого: все, що мала, вкинула, увесь прожиток свій (БКЛП).</p>
---	---

Показово, що в оригінальному змісті Пересопницького Євангелія (у частині, що подає інформацію про сюжет з удовиною пожертвою), найменування грошових одиниць неоднакове. У змісті Євангелія від Луки притчу означено так: *ω в'довици котора оувергъла два пѣнезь* (ПЄ: 245), натомість зміст Євангелія від Марка подає цей сюжет під назвою *о женѣ котораа двѣ цѣтѣ оуверг'ла* (ПЄ: 202). Старосл. номінації **пѣнась** 'монета' (ЕСУМ IV: 336) та **цѣта** – 'дрібна монета' (ЕСУМ VI: 272), використані в аналізованих текстах, не були успадковані новою українською літературною мовою й не лишили сліду в її фраземному фонді. У XIII–XIV ст. на українських і білоруських землях лексема **пѣнась** мала також загальне значення 'гроші' (НС: 102). У притчі про вбогу вдову в Пересопницькому Євангелії прикладом відносної доместикації може бути лише одиниця *квартникъ* як староукраїнський відповідник до грецького (церковнослов'янського) **кондран(т)**. Проте в самій староукраїнській мові *квартникъ* – латинізм, який прийшов через польське посередництво. Квартники (від лат. *quarto*) карбували на польських і українських теренах упродовж 1337–1403 рр. На початок карбування *квартник* становив ¼ гроша [1: 102].

Доместикація властива також іспанським і німецьким перекладам аналізованих частин Євангелія. В іспанській Єрусалимській Біблії (1976) вдова жертвує на храм *дві бланки*: *Y vino una viuda pobre, y echó dos blancas, o sea un cuadrante* (Biblia de Jerusalén) (*І прийшла одна бідна вдова, і поклала дві бланки, тобто квадрант*). Бланка – старовинна іспанська монета вартістю пів мараведі. Із середини XVI – початку XVII ст. мараведі карбували тільки з міді, відомі монети вартістю два, чотири, вісім мараведі. У XII – на початку XIII ст. мараведі виготовляли із золота, пізніше – з низькопробного срібла (DLE: 206, 794). Елемент *blanca* ввійшов до складу іспанських фразем, які М. Лукаш у перекладі «Дон Кіхота» М. Сервантеса де Сааведри (1995) відтворював відповідниками, що містять у своєму складі найменування українських реалій [докладніше див: 10: 50–52]:

<p>M. de Cervantes Saavedra «El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha» (1980)</p>	<p>М. Сервантес де Сааведра «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі». Пер. М. Лукаша (1995)</p>
<p><...> <i>como sale pecador del profundo del abismo: muerto de</i></p>	<p><...> <i>як отсей грішник, із глибини безодньої витягнутий: з голоду</i></p>

<i>hambre, descolorido y sin blanca, a lo que yo creo</i> (Cervantes: 733).	омлілий, на лиці блідий і без шеляга, бачиться, в кишені (Лукаш: 589).
---	--

У сучасній іспанській мові також закріпилися ФО з компонентом *maravedí*, пор.: *no tener un maravedí* ‘не мати зовсім грошей’ (ИРФС: 392) (укр. відповідник *i шага (шеляга) (мідного) немає за душею*), *no valer tres maravedís, no valer un maravedí* ‘нікуди не годитися, не мати жодної цінності’ (ИРФС: 392) (укр. відповідник *щербатого (ламаного) шага (шеляга) не варт*).

У Біблії в перекладі М. Лютера (1522) епізод з бідною жертвою також відтворено за допомогою методу доместикації: *Und es kam eine arme Witwe und legte zwei Scherflein ein; das ist ein Heller* (Bibel) (*І прийшла одна бідна вдова, і поклала два шерфли; це хелер*. Нім. *das Scherflein* – демінутив від *Scherf* – назви старонімецької монети вартістю пів пфеніга, або один хелер; вийшла з обігу у XVIII ст. Найменша за номіналом монета у Священній Римській імперії.) Номінація *Scherflein* увійшла до складу нім. фрази *sein Scherflein beitragen* ‘внести частку в щось; сприяти; брати участь’ (Redensarten-index).

У найпоширенішому в інтернеті сучасному німецькому перекладі (авторство перекладу встановити не вдалося) цю частину відтворено простіше: *Da kam auch eine arme Witwe und warf zwei kleine Münzen hinein* (Bibel.TV) (*Тоді прийшла бідна вдова і кинула дві дрібні монети*).

Контрастивний аналіз мовних засобів українського, польського, англійського, іспанського та німецького текстів Євангелій дає підстави твердити, що національні переклади Святого Письма, попри збіги в стратегіях відтворення образності оригіналу, мають, неоднакову потужність національно маркованого фраземотворення. ФО *лента вдовиці* не має у своєму складі національно маркованих українських елементів, зберігає іншомовну образність і пов’язаність з чужою культурою, усупереч багатомовній історії використання в текстах на території України. Натомість в інших лінгвокультурах на основі євангельських образів виникли фрази, базовані на доместикації перекладних (калькованих) одиниць, як-от звороти: *wdowi grosz* у польській мові, *estar sin blanca* в іспанській, *sein Scherflein beitragen* – у німецькій. У наведених іншомовних прикладах фрази виразно національно марковані завдяки компонентам, що походять від номінацій реалій, розуміння яких суворо регламентоване фоновою інформацією. Наприклад, назви *grosz, blanca, Scherflein*, безперечно, належать до фонової інформації відповідних національних культур, хоч за походженням деякі з цих номінацій можуть бути й запозиченими. Скажімо, *grosz* – запозичений латинський елемент у польській мові, відомий з XIV ст. на позначення грошової одиниці та відповідної монети (Polszczyzna), але саме в такій формі він мі-

чно закріпився в картині світу як номінація найдрібнішої польської монети.

Привертає увагу той факт, що в сучасній українській фразеографії кодифіковано лише одиницю *лепта вдовиці*, варіантів *удовина (вдовина) лепта, лепта вдови* в академічних словниках не засвідчено, хоч у релігійній і художній літературі, давніших кодексах такі форми функціонують. Наприклад: *Серце радувалось і плакало не в одного, що бачив, як наші щирі братіки несли свої удовині лепти* (І. Пулюй) (1865); *Мої любезні братя, не на одно ми видаємо гріш непотрібно, сховаймож его, урвім го собі, а складаймо до народної скарбони – це буде «лепта» вдови, за котру наново поставимо на ноги нашу матір Русь* (М. Павлик) (1909); *Не буду Вам, пане Коцюбинський, нагадувати, що виховано Вас, по смерті батька Вашого, громадським коштом, що на український гріш, на ту тяжко загорьовану удовину лепту Ви, пане Коцюбинський, здобули свої переконання: це теж сентименти, які не лицюють нам тепер, в дні божевілья і жаху* (С. Єфремов) (1918).

У «Німецько-українському словникові» В. Кміцикевича (1912) до нім. *Scherflein* наведено відповідник *лепта (удовіна)* (Кміцикевич: 436). У названому кодексі український аналог передає вторинну номінацію німецької одиниці, а не відтворює первісне значення, пов'язане з реалією іншої культури. Фактично В. Кміцикевич повторює традицію «Малорусько-німецького словаря» Є. Желехівського та С. Недільського (1886), у якому до реєстрового слова *лѣпта* подано два відповідники: *Scherflein* і *Groschen* (СЖ I: 402). «Російсько-український словник сталих виразів» І. О. Виргана, М. М. Пилинської (1959, перша публікація окремим виданням 2000) як варіантні одиниці подає вислови *удовина лепта* та *лепта вдовиці* (РУССВ: 439).

Отже, фраземи-бібліізми, хоч і мають іншомовне походження, можуть містити у своїй семантичній структурі національно марковані семи. Наявність таких сем залежить від традиції доместикації, що має неоднакову потужність у різних культурах. Як ми показали на прикладі кількох лінгвокультур європейського ареалу, доместикація біблійних текстів набагато глибша в перекладах, що постали на ґрунті римсько-католицької та протестантської традицій, ніж східної (православної та греко-католицької) практики українського християнства. Це знайшло своє відбиття у фраземіці досліджуваних мов.

ФО *лепта вдовиці*, пов'язана з біблійним шаром культури, співвідносна з предметним кодом культури, має ослаблену національну маркованість в українській мові, оскільки закріпилася в її системі під впливом церковнослов'янської традиції російської редакції, хоч уже в староукраїнський період були створені текстуальні умови для виникнення відповідного звороту з більшою мірою вияву доместикації. Проте другий елемент ФО

(збігається з формою Р. відм. одн. іменника *вдовиця*) асоціативно пов'язує зворот з фольклорною та діалектною традиціями української мови (пор.: абсолютний відповідник *удова* конотативно нейтральний). Це дає підстави твердити, що ФО *лепта вдовиці* властива нечітка національна маркованість. Внутрішня форма звороту створена за допомогою метафоризації біблійного образу.

1.2. Деякі ФО, які формально можуть належати до всіх названих у класифікації Л. Г. Скрипник груп, у системі української культури мають чіткі національні маркери. На цьому етапі дослідження лишаємо осторонь питання, чи ці маркери розвинулися саме в українській мові лише під впливом національної культури, чи виникли на базі іншомовних калькованих зворотів і пізніше вже вмонтувалися в готові культурні лакуни. Це завдання для майбутніх досліджень, що мають базуватися на етимологічних, етнологічних, культурологічних і кроскультурних методах. Головне для нинішнього мовознавчого опису встановити, як маркери в матеріалі, дібраному з оригінальних і перекладних художніх текстів, співвідносяться з домінантами української культури. Питання культурних маркерів у фраземіці можна розглядати крізь призму різних методів. Наприклад, В. В. Жайворонок зауважував: «Фразеологія – це та сфера мовної діяльності, де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з другого, – чітко простежується вплив мови на формування менталітету. Проблему етнолінгвістичного вивчення фразеологічного матеріалу будь-якої мови слід аналізувати в руслі взаємозв'язку понять “мова – культура – етнос”» [2: 33–34]. Виявлення культурних маркерів у власне українських ФО вимагає ретельного аналізу численної етнолінгвістичної та фонові інформації цієї групи мовних засобів.

2.0. ФО з компонентами-соматизмами в системі української культури. ФО з компонентами-соматизмами в українській мові утворюють досить потужний кластер. Наприклад, тільки в «Словникові фразеологізмів української мови» (2003) фразеографовано майже 900 фразем з компонентом *голова* (і похідних, як-от *голівка*, *голівонька*) у різних відмінкових формах. Національно марковані семи у зворотах із соматизмами під час ретельного аналізу варто розглядати крізь призму співвідносності з архетипними формами культури та враховувати їхню пов'язаність із середовищем виникнення (язичницьким або християнським), якщо це можливо на сучасному рівні досліджень, адже у ФО з компонентами-соматизмами через механізм тропів (метафору, метонімію, синекдоху), міфологеми тощо відбито давні вірування, співвідносні з міфологічними уявленнями. Питання, чому подібні форми світогляду в різних народів сприяють виникненню схожих або відмінних внутрішніх форм ФО залишається відкритим.

2.1 ФО з компонентом-соматизмом *кров*. У багатьох народів *кров* – це вмістище нематеріальної основи, близької до душі. Під впливом хрис-

тиянської традиції давні уявлення слов'ян про цю рідину трансформувалися, тому в сучасній українській культурі важко виокремити дохристиянські та християнські уявлення про кров. Проте не можна безапеляційно твердити, що дохристиянська традиція сприйняття крові цілковито занепала в українській культурі. Про збереження дохристиянського ставлення до крові свідчить поширеність у сучасній кухні українців *кров'янки (кишки)* – кров'яної ковбаси, яку виготовляють найчастіше зі свинячих кишок, начинених фаршем з гречаної крупи, шматочків посіченого сала та свинячої крові. Попри століття боротьби християнської церкви з цією традицією страви з крові забитих тварин збереглися в кухнях багатьох інших європейських народів: білорусів (*чорная поліўка* – кров'яна юшка), поляків (*czarne, łódzka kiszka, bulczanka* – кров'яна ковбаса; *czernina, czarnina, czarna polewka* – кров'яна юшка), чехів (*prdeláčka, bouřka, (černá) zabijačková polévka* – кров'яна юшка), в іспанців (*morcilla* – кров'яна ковбаса), у німців (*thüringer Rotwurst* – тюрінгенська кров'яна ковбаса, букв. *тюрінгенська червона ковбаса; Schwarzsauer* – кров'яна юшка), шведів (*svartsoppa* – кров'яна юшка) та ін. Показово, що серед відомих крилатих висловів біблійного походження в українській мові немає жодного, що містив би компонент *кров* [5: 305–306].

У Старому Заповіті сказано, що «в крові життя тіла» (Лев. 17: 11), «Але мусиш добре собі згадати – не споживати крові, бо кров то життя; не можна тобі споживати життя з м'ясом» (Втор. 12: 23). У Філаретівській Біблії (як ми вже зазначали, перекладеній з російського синодального видання) кров прирівняна до душі: «тільки суворо стеж, щоб не їсти крові, тому що кров є душа: не їж душі разом з м'ясом» (Втор. 12: 23, ФБ: 196). З погляду культурної антропології кров – це власне еманція життя (або душі в церковнослов'янській традиції). Церковні канони забороняють «споживати душу», яка не може належати людині: «Усе, що плазує, що живе воно, буде вам на їжу. Як зелену ярину Я віддав вам усе. Тільки м'яса з душею його, цебто з кров'ю його, не будете ви споживати. А тільки Я буду жадати вашу кров із душ ваших, з руки кожної звірини буду жадати її, і з руки чоловіка, з руки кожного брата його Я буду жадати душу людську. Хто виліє кров людську з людини, то виллята буде його кров, бо Він учинив людину за образом Божим» (Буття 9: 3–6); «Хто б то не був, чи з дому Ізраїля, чи з приходнів, що пробувають між вами, що їстиме хоч яку б кров, – я повернусь проти того, що їстиме кров, і викоріню його з-поміж його людей; бо в крові – життя тіла, і я вам дозволив уживати її на жертвовнику в покуту за ваші душі, кров бо чинить покуту, оскільки в ній життя. Тим то й сказав я синам Ізраїля: ніхто з-поміж вас не сміє споживати крові, і приходень, що пробуває між вами, не сміє їсти крові. Хто б то не був, чи з синів Ізраїля, чи з приходнів, що перебувають серед вас, коли вполює якусь дичину, чи птицю, яку можна їсти, нехай ви-

цідить кров її й засипле землею. Бо життя кожного тіла – це кров його; тим то й сказав я синам Ізраїля: Не їжте крові ні з якого тіла; а що кров то життя кожного тіла, то хто б її не їв – викориниться» (Лев. 17: 10–14).

Як бачимо, ритуальна заборона на пролиття крові в сучасних європейських культурах сягає корінням старозаповітних біблійних (близько-східних) шарів культури. Проте, цілком імовірно, в українській фраземіці з компонентом-соматизмом *кров* відбито й дохристиянські табу та міфологеми, пов'язані з давніми поглядами на кров, про які ми можемо міркувати лише спираючись на реконструкцію внутрішньої форми ФО. Привертає увагу той факт, що в українській мові описано понад 150 фразем з елементом *кров* і похідними (за даними «Словника фразеологізмів української мови» (2003)). На думку В. В. Жайворонка, *кров* «у народній творчості символізує життя, тому кажуть: “Кров пустити – цвях у труну забити”. Кожен, хто проливав кров навіть мимоволі, має “очиститися”, бо він грішний. Рештки цих давніх вірувань маємо в багатьох обрядах (*вивóдини, злі́вки, комóра* та ін.)» [3: 336]. Проте навряд чи можна беззаперечно погодитися з таким поглядом: «Давня віра людини, що кров має магичну силу, і намагання ототожнити її з душею виходять з того, що стан душі видає реакція крові: “Кров ударила в голову”; «“Кров холоде в жилах”. <...> Напився людської кривавиці (приказка)» [3: 337]. Наведені фраземи й паремія відбивають саме уявлення про магичне розуміння крові як еманції життя (душі), субстанції, що керує життям та організмом і його реакціями, центру людського існування, а не свідчать про розуміння крові як речовини, котра реагує на щось. Іншими словами, життя (душа) реагує на зовнішні подразники, примушуючи кров поводитися так або так. Кров через механізм метонімізації набуває антропоморфних рис.

Найчастіше у фраземах з компонентом *кров* використовувані елементи, що співвідносні з дієслівними формами одиниць *випивати, вирувати, висисати, висмоктувати, входити, грати, забухкати, заливати, заморожувати, застигати, змити, кидатися, кипіти, крижаніти, лити, мити, обагрити, обагритися, обізватися, обкипати, обливатися, пити, полити, проливати, псувати, пускати, скапувати скупати, смоктати, спускати, сходити, текти, точити, ударити*.

Кров у внутрішній формі ФО може виконувати роль об'єкта дії: *Завжди й у всі часи трудівники скаржились на високі ціни, а кляті здирники пили кров з простого трудівника* (Р. Радутний); *Ліпше мати не якесь там українське, а шляхетніше походження, якщо хочеш десь вигідно емігрувати – дома [Дюрченко] упікав людей на Сибір, за німців – до кацетів, а тепер і тут ухитряється точити кров – і нічого* (Е. Андієвська); *Його [Піддубного] думка все більше й більше нахиляється до поєдинку. Він мусять змити кров'ю свій пекучий сором* (М. Коцюбинський); *Здавалося*

йому [Марусякові], що якби знайшов ворога і відомстив, *скупав руки у ворожій крові*, – все минуло би (Г. Хоткевич).

В інших одиницях вона стає суб'єктом дії: *Мартінові ударяє кров у голову*. – *Стій, кому кажу!* [4: 50]. Привертає увагу, що в наведеному українському перекладі ФО майже відтворює внутрішню форму відповідного іспанського звороту: *A Martin le subió la sangre a la cabeza*. – *¡Oiga, oiga!* [11: 32–33] (букв. У Мартіна кров піднялася до голови), що свідчить про збереження архетипних уявлень про кров у дистантних культурах європейського ареалу. Проте одиниця *ударяти* конотативно більш забарвлена, ніж *прилити*, передає більшу міру вираження емоції, тому й український текст емоційно насиченіший. Аналогічний коментар можна подати й щодо ФО *висмоктали кров*: *Господи, скільки вона [донья Пура] вже висмоктала моєї крові!* [4: 17]. *¡Muy harta es lo que estoy yo de la doña Pura!* (11: 15). В іспанському оригіналі *muuy harta* – мені дуже вклялося.

Детальний аналіз національної маркованості сем у ФО з компонентом *кров* потребує розлогого дослідження, оскільки названі звороти неоднорідні за своєю структурою та механізмами побудови внутрішньої форми. Незаперечно можна твердити, що фраземи з компонентом *кров* належать до міфологічного шару культури, співвіднесені із соматичним кодом культури та метонімічними механізмами побудови внутрішньої форми зворотів.

3. Дослідження національної маркованості сем у фраземіці української мови потребує ретельного й різнобічного контрастивного аналізу. Для цього треба вивчати оригінали та переклади текстів, що вплинули на мови народів європейського культурного ареалу, а також фольклорні традиції. До книжних джерел формування національно маркованих ФО передусім належить Біблія в усіх її можливих рецепціях. При цьому потрібно звертати увагу не лише на нинішній стан фраземного фонду української мови, а й на його попередні етапи становлення, під час яких можна виявити альтернативні до сучасних шляхи формування розглянутих одиниць. Лише після вивчення даних багатьох контактних і дистантних мов європейського культурного ареалу можна буде показати національну маркованість фраземіки на широкому верифікованому тлі.

Джерела

БК – Біблійны корпус. URL: <https://bit.ly/3FVfFLB> (дата звернення: 20.11.2023).

БК.Κοδράντης – Біблійны корпус. Κοδράντης. URL: <https://bit.ly/46nbQcS> (дата звернення: 20.11.2023).

БКЯ – Біблія короля Якова – The King James Version of the Holy Bible. Downloaded from www.holybooks.com. URL: <https://bit.ly/3QQ2h02> (дата звернення: 20.11.2023).

БКЛП – Святе письмо Старого і Нового Завіту. (1903); мовою русько-українською переписали вкупі П. О. Куліш, І. С. Левіцький і И. Пуллой; видане Британського і заграничного Біблійного Товариства. Відень. URL: <https://bit.ly/49IRKwt> (дата звернення: 20.11.2023).

Брокгауз – Библейская энциклопедия Брокгауза. URL: <https://bit.ly/3sR2sAf> (дата звернення: 20.11.2023).

Буття – Буття 9: 3–6. Книга Буття; переклад І. Огієнка. URL: <https://bit.ly/48b11fi> (дата звернення: 20.11.2023).

БХ – Святе Письмо Старого та Нового Завіту; переклад тексту І. Хоменка. URL: <https://bit.ly/47qwRo6> (дата звернення: 20.11.2023).

Втор. – Второзаконня 12: 23. переклад І. Хоменка. URL: <https://bit.ly/46SyeuS> (дата звернення: 20.11.2023).

ЕСУМ III – Етимологічний словник української мови. (1889). У 7-ми т.; уклад.: Р.В. Болдирев та ін. Т. III. Київ.

ЕСУМ VI – Етимологічний словник української мови. (2012). У 7-ми т.; уклад.: Г. П. Півторак та ін. Т. VI. Київ.

ЕСУМ IV – Етимологічний словник української мови. (2003). У 7-ми т.; уклад.: Р.В. Болдирев та ін. Т. IV. Київ.

ЄМ – Господа нашого Ісуса Христа святе Євангеліє від Марка. (2007): [переклад П.С. Морачевського]. [репринт видання 1907 р.]. Київ: Видавничий дім «Простір».

ИРФС – Испанско-русский фразеологический словарь. (1985). Москва: Русский язык.

Кміцикевич – Німецько-український словар. (1912); зладили В. Кміцикевич і Спілка. Чернівці.

Лев. – Книга Левіт; переклад І. Хоменка. URL: <https://bit.ly/46PiyoO> (дата звернення: 20.11.2023).

Лукаш – Сервантес де Сааведра М. (1995). Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі; переклад М. Лукаша. Київ: Дніпро.

Мк. – Євангеліє від Марка.

НС – Зварич В. В. (1972). Нумізматичний словник. Львів.

ПЄ – Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. (2001): Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик. Київ.

РУССВ – Вирган І. О., Пилинська М.М. (2000). Російсько-український словник сталих виразів. Харків: Прапор.

СЖ – Желеховский С., Недільский С. (упор.) (1886). Малоруско-німецький словар. (т. II). Львів: [б. в.].

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови. (2003); уклад.: І. С. Гнатюк, В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка.

ФБ – Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту. (2004): в українському перекладі з паралельними місцями; переклад Патріарха Філарета (Денисенка). Київ.

DLE – Diccionario de lengua española. (1979). Leon.

Hendin – Hendin D. The Poor Widow's Mite. URL: <https://bit.ly/3Rzrde2> (дата звернення: 20.11.2023).

Biblia de Jerusalén – Escuela bíblica de Jerusalén (1976). Biblia de Jerusalén (edición española). Bilbao: Desclée de Brouwer.

Bibel – Die Bibel nach Martin Luthers Übersetzung, revidiert 2017, © 2016 Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart. Die Verwendung des Textes erfolgt mit Genehmigung der Deutschen Bibelgesellschaft. www.die-bibel.de (дата звернення: 20.11.2023).

Redensarten-index. – URL: <https://bit.ly/40LJeJ3> (дата звернення: 20.11.2023).

Cervantes – M. De Cervantes Saavedra. (1980). El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha. La Habana.

Bibel TV – Bibel-TV. URL: <https://bit.ly/3QNT1JR> (дата звернення: 20.11.2023)

Polszczyzna – URL: <https://bit.ly/3QMs5u9> (дата звернення: 20.11.2023).

Література

1. Дорофєєва Н. В., Комаринська З. М. *З історії грошей України*: навчальний посібник. Київ – Львів: [б. в.], 2000.

2. Жайворонок В. В. *Українська етнолінгвістика: Нариси*. Київ: Довіра, 2007.

3. Жайворонок В. В. *Антологія знаків української етнокультури: словник-довідник*. Київ: Наукова думка, 2018.

4. Села, Каміло Хосе. *Вулик*. Перекл. з іспан. П. Соколовського та А. Собуцького. Київ: Дніпро, 1979.

5. Коваль А. П. *Спочатку було слово: крилаті вислови біблійного походження в українській мові*. Київ: Либідь, 2012.

6. Медведєв Ф. П. *Українська фразеологія: Чому ми так говоримо*. Харків: Вища школа, 1977.

7. Скрипник Л. Г. *Фразеологія української мови*. Київ: Наукова думка, 1973.

8. Спринчак Я. О. Етимологічний аналіз фразеологічних виразів. *Українська мова і література в школі*. 1976, 5, 33–38.

9. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. *Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник*. Київ: Знання, 2007.

10. Цимбалюк Т. В. Мова перекладу Миколи Лукаша: Фразеологія роману Мігеля де Сервантеса Сааведри «Дон Кіхот». Київ: Довіра, 1996.

11. Cela Camilo José. La colmena. Librodot. URL: <https://bit.ly/41gLQPe> (дата звернення: 20.11.2023).

Legend

БК – Bible corpus. URL: <https://bit.ly/3FVfFLB> (in Belarus.).

БК.Κοδράντης – Bible corpus. Κοδράντης. URL: <https://bit.ly/46nbQcS> (in Belarus.).

БКЯ – The King James Version of the Holy Bible. Downloaded from www.holybooks.com. URL: <https://bit.ly/3QQ2h02> (in English).

БКЛП – The Holy Scriptures of the Old and New Testaments. (1903). Translated into Russian-Ukrainian together by P.O. Kulish, I.S. Levytskyi and I. Pulyuy. Vienna. URL: <https://bit.ly/49IRKwt> (in Ukr.).

Брокгауз – Brockhaus Biblical Encyclopedia. URL: <https://bit.ly/3sR2sAf> (in Rus.).

Буття – Genesis 9: 3–6. Translation by I. Ohienko. URL: <https://bit.ly/48b11fi> (in Ukr.).

БХ – Holy Scripture of the Old and New Testament. Translation by I. Khomenko. URL: <https://bit.ly/47qwRo6> (in Ukr.).

Втор. – Deuteronomy. Translation by I. Khomenko. URL: <https://bit.ly/46SyeuS> (in Ukr.).

ЕСУМ III – Etymological dictionary of Modern Ukrainian Language (1989): In 7 vol. Vol. III. Kyiv (in Ukr.).

ЕСУМ VI – Etymological dictionary of Modern Ukrainian Language (2012): In 7 vol. Vol. VI. Kyiv (in Ukr.).

ЕСУМ IV – Etymological dictionary of Modern Ukrainian Language (2023): In 7 vol. Vol. IV. Kyiv (in Ukr.).

ЄМ – The Holy Gospel of our Lord Jesus Christ from Mark. (1907). Translation by Morachevskii. Kyiv (in Ukr.).

ИРФС – Spanish-Russian phraseological dictionary. (1985). Moscow (in Rus.).

Кміцикевич – German-Ukrainian dictionary (1912). Ed. by Kmitykevych i Spilka. Chernivtsi (in Ukr.).

Лев. – The book of Leviticus. Translation by I. Khomenko. URL: <https://bit.ly/46PiybO> (in Ukr.).

Лукаш – M. De Cervantes Saavedra. (1995). The wise hydralgo Don Quixote of La Mancha. Translation by M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Мк. – The Gospel of Mark (in Ukr.).

НС – Zvarych, V. V. (1972). Numismatic dictionary. Lviv (in Ukrainian).

ПЄ – Peresopnytsia Gospel 1556–1561. (2001): Research. Transliterated text. Index of words. Kyiv (in Ukr.).

РУССБ – Vyrhan, I. O., Pylynska, M. M. (2000). Russian-Ukrainian dictionary of regular expressions. Kharkiv (in Ukr.).

СЖІ – Zhelekhovskyi, E., & Nedilskyi, S (Ed.). (1886). Ukrainian-German dictionary. (Vol. I). Lviv (in Ukr.).

СФУМ – Dictionary of phraseologisms of the Ukrainian language (2003). Kyiv (in Ukr.).

ФБ – Bible. Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments. (2004): in Ukrainian translation with parallel passages. (Translation by Patriarch Filaret (Denysenko). Kyiv (in Ukr.).

DLE – Spanish language dictionary. (1979). Leon (in Spanish).

Hendin – Hendin D. The Poor Widow's Mite. URL: <https://bit.ly/3Rzrde2> (in English).

Bibel – Die Bibel nach Martin Luthers Übersetzung, revidiert 2017, © 2016 Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart. Die Verwendung des Textes erfolgt mit Genehmigung der Deutschen Bibelgesellschaft. www.die-bibel.de (in German).

Biblia de Jerusalén – Jerusalem Bible School. (1976). Jerusalem Bible (Spanish edition). Bilbao: Desclée de Brouwer. Leon (in Spanish).

Redensarten-index. URL: <https://bit.ly/40LJeJ3> (in German).

Cervantes – M. de Cervantes Saavedra. The wise hyrdalgo Don Quixote of La Mancha. (1980). La Habana (in Spanish).

Bibel TV – Bibel-TV. URL: <https://bit.ly/3QNT1JR> (in German).

Polszczyzna – URL: <https://bit.ly/3QMs5u9> (in Polish).

Referenres

1. Dorofieieva, N. V., Komarynska, Z. M. (2000). From the history of money of Ukraine: a study guide. Kyiv–Lviv: [б. в.]. (in Ukr.).

2. Zhaivoronok, V. V. (2007). Ukrainian ethnolinguistics: Essays. Kyiv (in Ukr.).

3. Zhaivoronok, V. V. (2018). Anthology of signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-reference. Kyiv (in Ukr.).

4. Cela Camilo José. (1979). Hive. Translation from Spanish P. Sokolovskyi and A. Sobutskyi. Kyiv (in Ukr.).

5. Koval A. P. (2012). First there was a word: winged sayings of biblical origin in the Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.).

6. Medvediev, F. P. (1977). Ukrainian phraseology: Why we say that. Kharkiv (in Ukr.).

7. Skrypnyk, L. (1973). Phraseology of the Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.).

8. Sprynchak, Ya. O. (1976). Etymological analysis of phraseological expressions. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 5, 33–38 (in Ukrainian).
9. Uzhchenko, V. D. Uzhchenko D. V. (2007). *Phraseology of the modern Ukrainian language*. Kyiv (in Ukr.).
10. Tsymbalyuk, T. V. (1996). *The language of Mykola Lukash translation: Phraseology of Miguel de Cervantes Saavedra's novel «Don Quixote»*. Kyiv (in Ukr.).
11. Cela Camilo José. Hive. Librodot. URL: <https://bit.ly/41gLQPe> (in Spanish).

Tetiana Tsymbaliuk-Skopnenko

Phrasemics as a marker of Ukrainian culture (fragment of analysis based on the material of original and translated works of fiction)

The article examines the problem of identifying and describing nationally marked sema in the semantic structure of Ukrainian phrases. The material selected from Ukrainian original and translated texts, as well as from English, Spanish, German, and Polish translations of the Gospel was included in the analysis. The textual conditions of the occurrence of the turn widow lepta in the Ukrainian language and the counterparts of this unit in English, Spanish, German and Polish linguistic cultures are analyzed in a contrastive aspect. The mythological basis of the emergence of the phrase with the somatism component blood in the Ukrainian language is outlined. It was established that the phraseme widow lepta belongs to the biblical layer of culture, the subject code, was created using the metaphorization of an image, and the phrasemes with the blood component are correlated with the mythological layer of culture, the somatic code, and arose as a result of metonymization.

Key words: *phraseology, phrasemics, phraseography, Ukrainian language, translation, Bible, etymology, semantics, sema, national marking, worldview, mythology, culture, metaphor, metonymy.*